

JOHAN VAN HOPPE, ERIC VAN DER MOST, ERWIN ROSSMEISL

Verzwegen oorlogsjaren

Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap

1940-1945

Boom – Amsterdam

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een financiële bijdrage van het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie heeft getracht alle recht-hebbenden van het fotomateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties desondanks van mening zijn dat fotorechten niet zijn gehonoreerd, dan kunnen zij zich wenden tot het instituut.

Omslagfoto: 'Hände hoch!' Voor menig Nederlands militair begint met deze woorden in mei 1940 de ongewisse periode van krijgsgevangenschap.
Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem, Baarn
Vormgeving binnenwerk: Peter Tychon, Wijchen
Lithografie: All-Print (Fred Vermaat), Wijchen
Cartografie: Erik van Oosten (NIMH)

Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie is een zelfstandig wetenschappelijk onderzoeks- en documentatiecentrum binnen de Nederlandse Defensie Academie (NLDA). Deze publicatie maakt deel uit van het onderzoeksprogramma van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA.

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De meningen en opvattingen die in deze publicatie worden uitgesproken, zijn en blijven voor de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur. Zij geven niet noodzakelijkerwijs de mening weer van de minister van Defensie.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher. The views expressed in this publication are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the Minister of Defence.

© 2021 Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en
Boom uitgevers Amsterdam

ISBN 9789024433391
NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

VOORWOORD 7

INLEIDING 9

Algemeen 9
Historiografie 12

HOOFDSTUK 1

1940: Nederland vecht, capituleert en demobiliseert 23

In vijandelijke handen 23
‘Aan de soldateneer is door u voldaan’ 27
Demobilisatie, het einde van een leger 30
Erewoordverklaring: alternatief voor
krijgsgevangenschap? 36
Afwikkelingsbureau 42
Het Commissariaat 43

HOOFDSTUK 2

De Duitsers maken onderscheid in krijgsgevangenen 47

Inleiding 47
Militairen uit de meidagen van 1940 50
Krijgsgevangen generaals 56
De erewoordweigeraars 60
Beroepsofficieren blijven nog vrij 64
‘Groep(en) van 43’ 68

HOOFDSTUK 3

Internationale verdragen en hulporganisaties 91

Internationale verdragen 91
Hulp van buitenaf 93
Comité International de la Croix-Rouge (CICR) 95
Zweden als beschermende mogendheid 96

Het Informatiebureau van het Nederlandse
Rode Kruis 98
Het *London Committee* 103

HOOFDSTUK 4

Krijgsgevangenschap, kampen en *Arbeitskommandos* 107

Krijgsgevangenschap in Duitsland 107
Het *Kriegsgefangenenwesen* 108
Soorten krijgsgevangenkampen 110
De structuur van de kampleiding 113
Arbeitskommandos 115
Administratieve organisatie werkkampen 117
Werk- en arbeidsomstandigheden 120

HOOFDSTUK 5

Dagelijks leven 127

Aankomst en registratie 127
Koolsoep en *Pellkartoffeln* 130
Liebesgaben en voedselpakketten 133
Correspondentie en dagboeken 136
Kranten, radio en film 143
Gezondheidszorg achter het prikkeldraad 147
Geestelijke zorg voor de krijgsgevangenen 153
Kampvaria 157
Vrijetijdsbesteding 161
Discipline, tuchthandhaving en straf 170
Groepen, spanningen en verhoudingen 172
Overlijden, berichtgeving en begravenissen 179

HOOFDSTUK 6

Ontsnappings uit krijgsgevangenschap 189

Inleiding 189
Eerste schreden op weg naar de vrijheid 189
De groep uit 1942 laat van zich horen 196

De Reisvereniging 199
De Russen-stunts en vrije jacht 203
Reserveofficieren op de loop 207
The Great Escape 209
De laatste ontsnapping als dekmantel 209
Stalags en *Arbeitskommandos* 210
Aktion Kugel 213

HOOFDSTUK 7

Bevrijding en repatriëring 223

Inleiding 223
Bevrijding 225
Repatriëring 233
Ontvangst in Nederland 241
Waardering en erkenning 246
Collectief zwijgen 252

TOT SLOT 255

Samenvatting 259

DANKWOORD 263

Afkortingen 264
Noten 266
Bijlage 1 Overzicht van krijgsgevangenkampen
en *Arbeitskommandos* 281
Bijlage 2 Krijgsgevangenkampen 285
Bijlage 3 *Arbeitskommandos* 311
Bijlage 4 Chronologie en cijfers 328
Bijlage 5 Overleden in krijgsgevangenschap 335
Geraadpleegde bronnen en literatuur 342
Literatuur en periodieken 342
Illustratieverantwoording 346
Personenregister 347
Plaatsnamenregister 349

Voorwoord

In 1974 zag een van ons, Johan van Hoppe, de tv-serie *Colditz* en was meteen gegrepen. Later, tijdens zijn actieve carrière als beroepsofficier van de Koninklijke Landmacht, begon hij onderzoek te doen naar Nederlandse krijgsgevangenen in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Voor Eric van der Most was in 2006 de vondst van een kistje met de naam Stanislau en een herkenningsplaatje het begin van jarenlange naspeuringen naar krijgsgevangenen. Die resulteerden in een database met ruim 11.000 namen. In 2012 ontmoetten Van Hoppe en Van der Most elkaar tijdens een reis naar het voormalige kamp Stalag 371 in Ivano-Frankivsk. Tijdens deze reis ontstond het idee om de handen ineen te slaan. Samen werkten ze ruim zestig dagboeken uit waarvan de meeste op www.krijgsgevangenen.nl te lezen zijn. In 2014 kwam Erwin Rossmeisl van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) op hun pad. De onbewerkte nalatenschap van Jan Mojet was voor hem de aanzet om te publiceren over het thema krijgsgevangenschap. Hierbij kwam hij geregeld in contact met nazaten van oud-krijgsgevangenen die het NIMH benaderden. De schenkingen die niet zelden uit deze contacten voortvloeiden, bleken van grote waarde voor dit onderzoek.

In 2016 ontstond bij ons het idee voor een alomvattende publicatie over Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog. Niet alleen merkten wij dat de belangstelling voor het onderwerp groeide, ook

stootten we bij ons onderzoek op vele unieke en nooit eerder getoonde egodocumenten, foto's en tekeningen. En dat terwijl bij zowel de nazaten als het grote publiek zo weinig bekend was over de omstandigheden waarin de Nederlandse krijgsgevangenen tijdens de oorlogsjaren achter het prikkeldraad zaten. Dit bleek onder meer uit de vele informatieverzoeken waarmee families de auteurs benaderden.

Een beperkt aantal publicaties over Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap, hoofdzakelijk geschreven door officieren, bepaalde tot voor kort de beeldvorming over dit onderwerp. Spannende ontsnappingsverhalen voerden daarbij de boventoon. Maar dit beeld is eenzijdig en gekleurd. De geschiedenis van de Nederlandse krijgsgevangenen is veel complexer en onoverzichtelijker. Bovendien zwegen na 1945 de meeste ex-krijgsgevangenen over hun oorlogservaringen. Het besef dat anderen het gedurende de bezetting vele malen slechter hadden getroffen en een gevoel van miskennen door een deel van de Nederlandse bevolking lagen hieraan ten grondslag. Het verhaal van de Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap tussen 1940-1945 werd daarmee in de loop van de jaren een vergeten onderwerp. Met dit boek dat nu voor u ligt willen wij dit rechtzetten en laten we na vele jaren alsnog de krijgsgevangenen spreken.

Johan van Hoppe, Eric van der Most en
Erwin Rossmeisl

Inleiding

Algemeen

Wat is een krijgsgevangene? Churchill beantwoordde deze vraag eens op de volgende wijze: ‘He is a man who has tried to kill you and having failed to kill, asks you, not to kill him.’¹ Krijgsgevangenen zijn zo oud als het verschijnsel oorlog zelf. Hun juridische status en de manier waarop strijdende partijen met hen omgingen, wisselden sterk in de tijd. Krijgsgevangenen konden bijvoorbeeld dienen als inzet van onderhandelingen, ze fungeerden soms als levende krijgstrofee of ze werden simpelweg als handelswaar gezien. In het zwartste scenario zag de overwinnaar hen als overvloedige ballast. Zoals het gevatte citaat al suggereert, was het lot van de onderworpen sterk afhankelijk van de vergevingsgezindheid van degene die hem gevangen had genomen. Hoe hoger in rang of hoe belangrijker de functie, des te waardevoller was de gevangengenomen militair.

In het verleden maakten oorlogvoerende partijen geregeld afspraken over de behandeling van krijgsgevangenen, zij het dat die lang niet altijd werden nageleefd. Uiteraard speelde bij deze overeenkomsten naast menslievende argumenten vaak ook eigenbelang mee. Het aantal krijgsgevangenen dat de strijdende partijen wederzijds hadden gemaakt, kon tijdens onderhandelingen een belangrijke rol spelen. Krijgsgevangenschap was van tijdelijke aard. Na de beëindiging van het conflict kon de krijgsgevangene in de regel snel huiswaarts keren. Soms duurde het echter jaren, alvorens hij weer thuis was.

Een krijgsgevangene is te definiëren als een ‘combattant’ die in handen van een tegenpartij valt. Door opsluiting wordt voorkomen dat hij opnieuw aan de strijd deelneemt. Juridisch gezien

is een combattant iedere militair of burger, die in een oorlogssituatie gevechtshandelingen verricht. Als hij daartoe door het Volkenrecht nadrukkelijk is gerechtigd, is hij een legitieme combattant (of strijder, zoals in artikel 3 van het Landoorlogreglement).² Volgens de 3e Conventie van Genève over krijgsgevangenen (1929), waarover in het volgende hoofdstuk meer, wordt daarbij onder meer als voorwaarde gesteld dat de combattant als zodanig herkenbaar moet zijn door bijvoorbeeld een eenduidige uniformering of andere duidelijke uiterlijke kenmerken. De Nederlandse militair was aan de vooravond van de Duitse inval in 1940, in theorie althans, op de hoogte van zijn rechten en plichten, mocht hij in krijgsgevangenschap geraken. In het zogeheten Oorlogszakboekje, dat iedere militair bij zich droeg, werden naast persoonlijke gegevens van de militair ook in beknopte vorm de belangrijkste artikelen uit de twee Geneefse verdragen van 1929 opgesomd. Zo vermeldt het zakboekje de belangrijkste artikelen uit het Gewondenverdrag. De meeste aandacht gaat in het Oorlogszakboekje echter uit naar het Krijgsgevangenenverdrag, waarin de status, rechten en plichten van de militair in krijgsgevangenschap waren vastgelegd.³ Dat van de in totaal 54 pagina’s er ruim 32 aan de militair in krijgsgevangenschap waren gewijd, illustreert niet alleen het belang maar ook de complexiteit van het onderwerp.

Tijdens de Conventie van Genève in 1929 komt op initiatief van het Internationale Rode Kruis ook de behandeling van krijgsgevangenen aan de orde. In 1931 ratificeren de meeste landen het verdrag en treedt het in werking.

Tienduizenden militairen van diverse nationaliteiten belanden tijdens de Eerste Wereldoorlog in interneringskampen in het neutrale Nederland.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) interneerde het neutrale Nederland enkele duizenden militairen van beide zijden in het conflict. Deze Duitse, Engelse, Franse en Belgische militairen bezaten, zoals de term al aangeeft, niet de status van krijgsgevangenen maar van geïnterneerden. Het verschil tussen beide termen had te maken met de verhouding tussen de betrokken partijen of landen. Een land dat neutraal is, heeft de verplichting militairen van een oorlogvoerende staat te interneren als zij het grondgebied van dit land betreden. Gedeserteerde of anderszins in Nederland belande buitenlandse militairen werden dan ook door het Nederlandse leger geïnterneerd. In totaal zijn in de jaren 1914-1918 circa 36.000 buitenlandse militairen in Nederland vastgezet.⁴

De Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940 had voor de krijgsmacht ingrijpende gevolgen. Gedurende de meidagen sneuvelden ongeveer 2300 Nederlandse militairen en raakten er zo'n 2700 gewond. Bovendien voerde de *Wehrmacht* ongeveer 22.000 militairen als krijgsgevangenen naar Duitsland af. Hoewel deze groep in juni 1940 alweer werd vrijgelaten, zijn er vervolgens gedurende de bezetting alsnog ruim 11.000 Nederlandse

militairen, zowel beroeps- als reservepersoneel en dienstplichtigen, in krijgsgevangenschap afgevoerd. Op velen van hen trok deze periode een zware wissel. Terwijl officieren in de regel hun tijd wisten te doden met een studie, cabaret en muziekvoorstellingen, zochten anderen onder dwangarbeid en stonden ze niet zelden bloot aan willekeur en mishandeling. Ongeveer 200 Nederlandse militairen moesten hun krijgsgevangenschap door ziekte, oorlogsgeweld, mishandeling of executie met de dood bekopen. Zij waren overigens niet de enige Nederlandse krijgsgevangenen. In de periode 1942-1945 verbleven ook nog ruim 38.000 militairen van het KNIL en bijna 4000 man van de Koninklijke Marine in Japanse krijgsgevangenschap.⁵ Ruim 8000 van hen hebben dit niet overleefd. Hoewel de Nederlandse krijgsgevangenen in Azië onder nog erbarmelijker omstandigheden moesten zien te overleven, is vanwege de sterk afwijkende context én het andere oorlogstheater besloten deze groep in dit boek buiten beschouwing te laten.

Hoewel vooropgesteld moet worden dat concentratiekampgevangenen, dwangarbeiders, politiek gevangenen of andere slachtoffers van oorlogsgeweld, vele malen zwaarder door de oorlog wer-

De strijd is gestreden. Nederlandse en Duitse militairen bij de Willemsbrug in Rotterdam op 14 mei 1940.

Een vertegenwoordiger van het Internationale Rode Kruis in gesprek met Nederlandse politietroepen en marechaussees tijdens de inspectie van Stalag II-d Stargard op 26 mei 1940.

den getroffen dan de militairen die in dit boek centraal staan, was ook het leven achter prikkeldraad van krijgsgevangenkampen ronduit intens. Wel beleefden de militairen hun verblijf in een *Lager* zeer verschillend. Dit blijkt onder meer uit de door het merendeel van de krijgsgevangenen ingevulde repatriëringsformulieren, zij het dat de meesten hun ervaringen wel als 'slecht' kwalifi-

ceerden. In veel gevallen was dit ook onmiskenbaar het geval. Een onbekend aantal krijgsgevangenen keerde terug met een trauma dat ze hadden opgelopen door aanhoudende bombardementen of stelselmatige vernederingen en mishandelingen. Bij sommigen kwam dit trauma bovenop onverwerkt leed uit de meidagen van 1940. Anderen wezen er achteraf op dat het eentonige

bestaan achter prikkeldraad vooral tot veel frustraties, onderlinge conflicten en depressies had geleid. Er waren er echter ook die de periode van krijgsgevangenschap juist als een uitdaging of als het inherente risico van een militair in oorlogstijd beschouwden. Kortom, de manier waarop de krijgsgevangenen terugkeken op hun periode van opsluiting liep sterk uiteen.

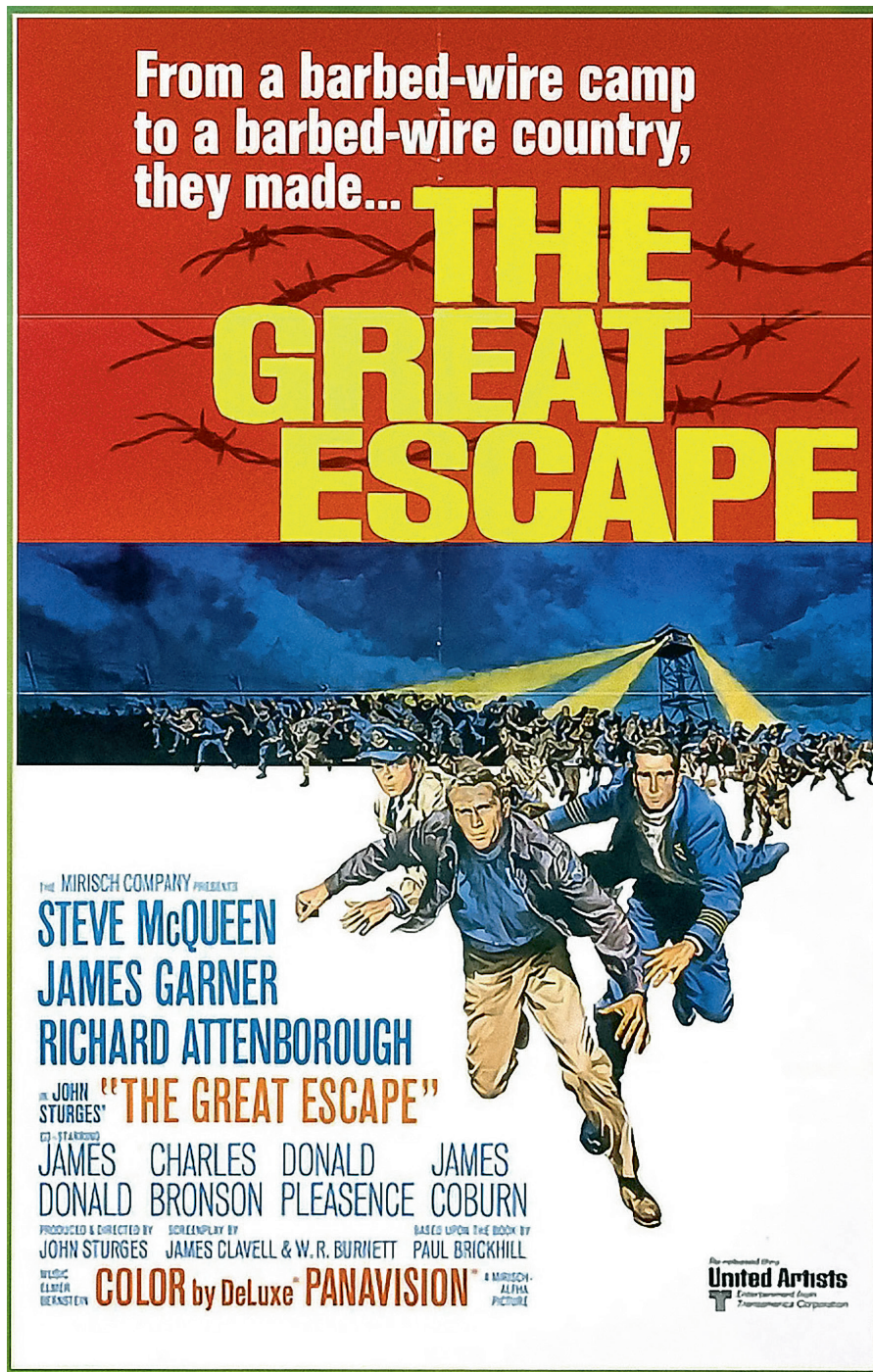
Historiografie

Internationaal is in de afgelopen decennia een aanzienlijk aantal studies verschenen met als thema krijgsgevangenschap. Een deel van deze studies gaat over krijgsgevangenen van een bepaald land, terwijl andere boeken specifieke krijgsgevangenkampen of gebeurtenissen als onderwerp hebben. Wat daarbij opvalt is dat het gros van de publicaties pas vanaf de eeuwwisseling verscheen. De aandacht voor dit onderwerp is dus pas laat op gang gekomen. Naast studies van meer algemene aard worden de laatste jaren ook steeds meer egodocumenten in de vorm van uitgewerkte dagboeken of memoires gepubliceerd. Toch weten de meeste van deze publicaties het grote publiek nauwelijks te bereiken en is het juist een beperkt aantal boeken uit de jaren vijftig van de vorige eeuw dat mede door hun verfilming lange tijd bepalend is geweest voor de beeldvorming over krijgsgevangenschap.

In 1952 verscheen *The Colditz Story* van oud-krijgsgevangene Pat Reid. Slechts drie jaar later kwam Guy Hamilton met de gelijknamige verfilming die een groot bioscoopsucces werd. In het kielzog van deze kaskraker werd het verhaal vervolgens vanaf 1972 verwerkt tot een televisieserie onder, hoe verrassend, de titel *Colditz*. Tevens schreef Paul Brickhill begin jaren vijftig *The Great Escape*. In 1963 verscheen dit op waarheid gebaseerde spectaculaire ontsnappingsverhaal, onder regie van de Amerikaanse regisseur John Sturges, op het witte doek. Ook deze verfilming sloeg aan bij het publiek. Het Nederlandse aandeel in deze

gewaagde ontsnapping, in de persoon van vlieger Bram 'Bob' van der Stok, en vertolkt door de acteur James Coburn, bleef in de film echter onderbelicht. Als tegenhanger van deze klassiekers geldt wat betreft het Aziatische toneel *The Bridge on the River Kwai*. Deze rolprent onder regie van David Lean verscheen in 1957 naar aanleiding van het gelijknamige boek van Pierre Boulle uit 1952. Deze films hebben lange tijd internationaal het beeld over geallieerde militairen in krijgsgevangenschap bepaald.

In Duitsland was het thema krijgsgevangenschap na de oorlog lange tijd beladen. Aandacht vragen voor het leed dat de Duitse krijgsgevangenen hadden ondergaan lag gevoelig. Deze sensitiviteit werd vooral ingegeven door de wijze waarop Duitsland zelf gedurende de Tweede Wereldoorlog niet alleen zijn krijgsgevangenen, maar ook politieke gevangenen en dwangarbeiders had behandeld. Om van de slachtoffers in de concentratiekampen maar te zwijgen. Vooral de Russische krijgsgevangenen werden door de Duitsers op wrede wijze aan hun lot overgelaten. Ruim drie miljoen van hen kwamen daarbij om het leven. Toch verschenen in Duitsland, zij het op beperkte schaal, publicaties over het thema. Reeds in 1947 publiceerde Wolfgang Borchert het toneelstuk *Draussen vor der Tür*. Centraal in dit gewaagde stuk staat de worsteling die veel Duitse krijgsgevangenen bij thuiskomst ervoeren om een plek te vinden in het naoorlogse Duitsland. Borchert raakte daarmee een open zenuw. De meeste ex-krijgsgevangenen zwegen echter over hun ervaringen. De gehele Duitse naoorlogse maatschappij leek gericht op de wederopbouw. In 1955 publiceerde Josef Martin Bauer de roman *So weit die Füße tragen*. Het beschrijft de ontsnapping van een Duitse krijgsgevangene uit een kamp in Siberië in 1949 die na een lange gevaarlijke tocht uiteindelijk zijn *Heimat* weet te bereiken. Toen het verhaal enkele jaren later, onder de gelijknamige titel, als zesdelige serie op de Duitse televisie verscheen, werd het onmiddellijk een groot suc-

Bioscoopfilms als *The Colditz Story* (1955) en *The Great Escape* (1963) trokken volle zalen en bepaalden jarenlang de beeldvorming over geallieerde militairen in Duitse krijgsgevangenschap.

ces. Zo groot zelfs dat het verhaal in 2001 opnieuw is verfilmd met wederom hoge kijkcijfers.

Vanuit wetenschappelijke hoek verscheen bij de *Wissenschaftliche Kommission für deutsche Kriegsgefangenengeschichte* onder leiding van Peter Maschke gedurende het tijdvak 1962-1974 de 22-delige reeks

Zur Geschichte der Deutschen Kriegsgefangenen des Zweiten Weltkrieges. De daaropvolgende jaren raakte het onderwerp echter bij het publiek meer op de achtergrond. Pas na de Val van de Muur in 1989 zien we dat in Duitsland de aandacht in de literatuur voor enerzijds militairen in Duitse krijgs-

Gevangen Amerikaanse militairen arriveren in Stalag IV-B Mühldorf. In dagboeken van Nederlandse krijgsgevangenen wordt geregeld de aankomst van groepen Britse en Amerikaanse militairen gemeld, zelfs tot in het voorjaar van 1945!

gevangenschap en anderzijds Duitse militairen in geallieerde krijgsgevangenschap weer toeneemt. Daarbij springt de studie van een van de leidende historici op het gebied van krijgsgevangenschap in het oog: *Soldaten Hinter Stacheldraht. Deutsche Kriegsgefangene des Zweiten Weltkriegs* van Rüdiger Overmars. Opvallend in dit werk uit 2002 is dat de auteur naast een theoretische inleiding de soldaten zelf aan het woord laat en hun getuigenissen in een historisch context plaatst. Het thema bereikte het grote publiek wederom in 2004 met de ZDF-documentaire *Die Gefangenen*, onder redactie van de Duitse historicus Guido Knopp.

Het zou te ver voeren om uitvoerig in te gaan op de internationale literatuur die de afgelopen decennia over het thema krijgsgevangenschap is

verschenen. Wel valt een aantal vermeldenswaardige ontwikkelingen op. Zo verschijnen er sinds 2000 steeds meer studies waarin aan de hand van dagboekfragmenten de krijgsgevangenen zelf aan het woord komen. Een voorbeeld hiervan is de publicatie van Charles Rollings, *Prisoner of War. Voices from behind the wire in the Second World War* uit 2007. Aan de hand van thema's zoals gevangename, registratie, voeding, gezondheid, dagbesteding, ontsnapping en repatriëring bundelde de auteur talloze dagboekfragmenten van geallieerde militairen in Duitse of Japanse krijgsgevangenschap. In 2010 verscheen *Men in German Uniform* van Antonio Thompson. Deze studie beschrijft vanuit Amerikaans perspectief de organisatie en het verblijf van de maar liefst ruim 400.000 Duitse

Een stille getuige van krijgsgevangenschap. Uit het etensblik van de Duitse militair Kurt Noack is op te maken dat hij zich in de laatste oorlogsweken in *Festung Breslau* bevindt. Van 6 mei tot 15 juni 1945 is hij krijgsgevangene van het Rode Leger in het voormalige *Aussenlager* van concentratiekamp Gross-Rosen, Fünfteichen. Daarna is zijn lot in nevelen gehuld.

krijgsgevangenen in de jaren 1942-1946 in de Verenigde Staten.

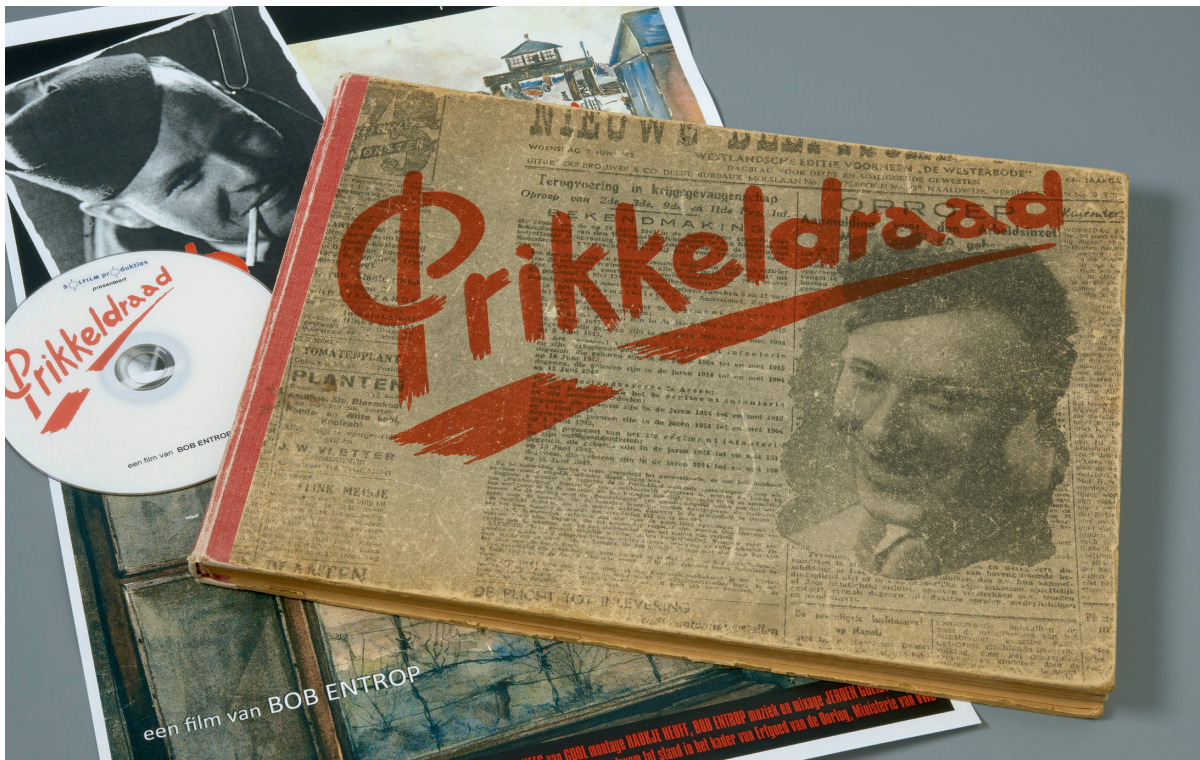
Ook hebben de afgelopen jaren sommige krijgsgevangenenpublicaties het wetenschappelijk debat aangezwengeld. Een van de bekendste voorbeelden hiervan is *Other Losses* van James Bacques uit 1989. De auteur behandelt in zijn studie het lot van Duitse krijgsgevangenen in de zogeheten *Rheinwiesenlager*. Vanaf april tot aan september 1945 verbleven naar schatting bijna twee miljoen Duitsers onder erbarmelijke omstandigheden, verstoken van voeding, onderdak en medische voorzieningen, in kampen die niets meer waren dan open grasvelden met een prikkeldraadomheining. De geallieerden kenden deze groep Duitsers niet de status van *Prisoner of War* toe maar die van *Disarmed Enemy Forces*. Hierdoor vielen de gevangenen niet onder de beschermende voorwaarden van de Conventie van Genève. De verklaring voor deze geallieerde beslissing was waarschijnlijk

In West-Europa krijgen Duitse eenheden na de oorlog de status van *Disarmed Enemy Forces*. Dit maakt de weg vrij om ze in Nederland in te zetten voor het ruimen van mijnen

vooral logistiek van aard. De opvang van dergelijke grote hoeveelheden krijgsgevangenen groeide de geallieerden in de zomer van 1945 simpelweg boven het hoofd. De schattingen onder historici over het aantal dodelijke Duitse slachtoffers varieert van drieduizend tot achtduizend, een fractie van de 900.000 die Bacques in zijn controversiële studie probeerde aan te tonen.⁶

Ook het omstreden gedwongen ruimen van mijnen door deze zogeheten *Disarmed Enemy Forces* kwam de laatste jaren met regelmaat in de publiciteit. Naar schatting kwamen alleen al in Nederland na de oorlog ruim driehonderd Duitsers tijdens deze werkzaamheden om het leven.⁷ Het televisieprogramma *Andere Tijden* heeft aan dit onderwerp in 2007 een aflevering gewijd. In 2013

Prikkel draad. *Nederlandsche krijgsgevangenen spreken* van C.J. Entrop en J. Mulder is in 1946 een van de eerste boeken over Nederlandse krijgsgevangenen. In 2010 maakte Entrops zoon Bob er een documentaire over.

verscheen vervolgens de studie *Achtung Minen* van Antoon Meijers die uitvoerig ingaat op het lot van Duitse militairen die met deze gevaarlijke werkzaamheden waren belast.⁸ Twee jaar later verscheen over dit thema zelfs een film getiteld *Land of mine*.

In algemene studies over Nederland in de Tweede Wereldoorlog werd tot aan de jaren negentig het thema krijgsgevangenschap slechts op hoofdlijnen behandeld. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* van dr. L. de Jong beschrijft in deel 8 de verschillende groepen krijgsgevangenen en de diverse omstandigheden waaronder zij in hun kampen verbleven. Daaraan gerelateerde thema's zoals het dagelijks leven, dwangarbeid en internationaal toezicht worden slechts summier voor het voetlicht gehaald. Het aantal publicaties dat specifiek over het thema Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap gaat is eveneens beperkt. Wat opvalt is dat deze literatuur in

twee groepen uiteenvalt: een klein aantal publicaties door en voor ex-krijgsgevangenen dat direct na de bevrijding is verschenen en uitgaven die vanaf ongeveer halverwege de jaren zeventig het licht zagen. In de tussenliggende jaren verschenen er over dit onderwerp nauwelijks publicaties. Het leek toen collectief vergeten.

Een van de eerste publicaties over Nederlandse militairen in Duitse krijgsgevangenschap is *Prikkel draad. Nederlandsche krijgsgevangenen spreken*. De auteurs C.J. Entrop en J. Mulder bezaten beiden een grafische achtergrond en hadden al gedurende hun periode van krijgsgevangenschap in het kamp Stalag IV-B Mühldorf het plan opgevat om na de oorlog een gedenkboek uit te geven dat op levendige wijze inzicht zou geven in het dagelijks leven in het kamp. Gedurende hun verblijf daar kreeg het manuscript al gestalte en kort na terugkeer in Nederland, in het voorjaar van 1946, werd het gedrukt. *Prikkel draad* besteedt veel aandacht